

JOHANNES COCCEJUS EN CAMPEGIUS VITRINGA SE BEGINSELS VIR DIE UITLEG VAN JESAJA EN DIE KAAP

F C FENSHAM

ABSTRACT

Johannes Coccejus and the Principles of Exegesis of Isaiah by Campegius Vitringa and the Cape

A survey is given of the work of Vitringa (1658—1722) and Coccejus (1603—1668) especially in the Old Testament field. Both scholars laid emphasis on the necessity of grammatical study and to try and understand what is written. Coccejus works out a system of interpretation of Scripture by accepting that God's revelation was given in different covenants of a progressive nature. It is important to consider history in each progressive step. In this he is followed by Vitringa.

It is of interest that the evidence in connection with early ministers of the Dutch Reformed Church at the Cape of Good Hope shows that they were strongly influenced by the approach of Coccejus. A theologian like Wilhelm van Gendt followed in the footsteps of Vitringa in his exegesis of Is. 45:1—8 and the application thereof. A collection of books by Joachim von Dessin which is now in the South African Library in Cape Town shows that the followers of Coccejus are strongly represented. These books were collected from the estates of deceased ministers.

The principles laid down by Vitringa in his enormous commentary on Isaiah (1714-1720) are as follows: In the first place the real meaning of a prophecy must be ascertained by studying the Hebrew, the text and the context. In the second place the object of every prophetic pronouncement must be abstracted and the contents of the prophetic pronouncement must be applied to and compared with it. In the third place this result must be carefully compared with the history and the exegete should determine which part of it is fulfilled in the prophecy.

It is clear that we now have quite another approach to prophecies with our emphasis on its kerygmatic properties. Important, however, is the grammatical approach and the emphasis on the historical development which were quite new and fresh in the 17th and 18th centuries and are still important in modern times.

Campegius Vitringa snr¹⁾ is in 1659 gebore en oorlede in 1722.²⁾ Onder invloed van Witsius het hy in aanraking gekom met die beskouing van Johannes Coccejus. Hy is hierdeur gewen vir die saak van die Coccejane, maar het nie onkrities 'n navolger van Coccejus geword nie. Hy kan dus beskou word as 'n gematigde navolger van die beroemde leermeester. Vitringa het aan Franeker se Teologiese Skool gestudeer en daar professor geword in Oosterse tale en kerkgeskiedenis, van 1683 tot

1722. Hoewel hy 'n aantal kommentare op Bybelboeke geskryf het,³⁾ is ons hier meer bepaald geïnteresseerd in sy kommentaar op Jesaja wat in 1714—1720 in Latyn verskyn het.⁴⁾ Hierdie werk met sy geleerde uitsprake en kennis van bronne wat op daardie stadium beskikbaar was, kan as die *magnum opus* van Vitringa beskou word. Sy kennis van Hebreeus en sy bewustheid van die noodsaaklikheid van tekskritiek maak hom 'n voorloper van die beoefening van die moderne eksegeese.

Mens kan nie Vitringa se benadering goed begryp as jy nie ook na Johannes Coccejus (Koch) se beskouings kyk nie. Coccejus is op 9 Augustus 1603 uit 'n vooraanstaande familie in Bremen gebore.⁵⁾ Hy het sy aanvanklike opleiding in Bremen ondergaan en is toe na Franeker in Friesland om aan die Teologiese Skool aldaar te studeer. Hy was 'n briljante student en het veral onder invloed gekom van Sixtinus Amama (1593—1629),⁶⁾ professor in Grieks en Hebreeus.⁷⁾ Hy vertrek na Hamburg waar hy onder Joodse geleerdes 'n studie maak van die Rabbinistiek. In 1636 word hy aangestel as professor in Hebreeus aan die Teologiese Skool in Franeker en vanaf 1650 tot 1669 is hy teologiese professor in Leiden. Hy het 'n hele aantal kommentare op die Bybel geskryf. Ons lig net hier die uit wat oor Ou-Testamentiese boeke gaan, naamlik Prediker (1631), Die Klein Profete (1652), Die Psalms (1660), Esegieël (1668) en Jeremia en Klaagliedere (1668). Hier kan bygevoeg word sy reuse woordeboek van Ou-Testamentiese Hebreeus waaruit sy groot kennis blyk van Hebreeus en sy aanvaarding dat die betekenis van 'n Hebreeuse woord uit 'n bepaalde verband bepaal moet word.⁸⁾ Coccejus se werk wat die grootste invloed uitgeoefen het, maar ook die meeste teenstand, is *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei explicata*, 1648. Hierin aanvaar hy die teologiese beginsel dat die Here in 'n ontwikkelingsgang Homself geopenbaar het deur verskillende verbonde, byvoorbeeld die werkverbond en die genadeverbond. Dit impliseer dat die openbaring van die verbond 'n historiese ontplooiing gehad het, met ander woorde daar moet ook goed na die geskiedenis gekyk word. Hiermee het Coccejus weggebreek van die algemene opvatting van sy tyd dat die Ou Testament net gebruik moet word om die dogmatiese *Loci* te bewys.⁹⁾ Deur die aanvaarding van 'n teologiese beginsel, naamlik die verbond as uitgangspunt het Coccejus lynreg te staan gekom teenoor die rasionalistiese benadering van Grotius (Hugo de Groot).¹⁰⁾ Trouens, hy spaar nie die roede op Grotius nie.¹¹⁾ Vitringa behandel Grotius met groot eerbied, maar skroom ook nie om van hom te verskil nie.¹²⁾ Met Coccejus se benadering tot die Ou Testament hang ten nouste saam sy pogings om oral spore van die heilswerking van God te ontdek en omdat hy 'n globale opvatting van die Bybel gehad het, meen hy dat die Ou Testament telkens voorspellings maak wat in die Nuwe Testament vervul is of

sels in die christelike tyd, ook in Coccejus se tyd.¹³⁾ Dit het hom daartoe gebring om tipologiese eksegeese te beoefen.¹⁴⁾ Hoewel uiters versigtig en tog ook krities volg Vitringa vir Coccejus in hierdie benaderingswyses. Een ding staan vas en dit is dat Coccejus deur sy aanvaarding van die ontwikkeling van die verbondsgedagte as 'n historiese beweging, weggekrom het van die starre dogmatisme van die *Loc*i en die geskiedenis van die Ou Testament as 'n voortgaande openbaring van God geïnterpreteer het.¹⁵⁾

Hoe het hierdie beskouing opvattinge aan die Kaap die Goeie Hoop beïnvloed? Gedurende die 17de tot die helfte van die 18de eeu was daar in Nederland op teologiese gebied 'n stryd aan die gang tussen 'n sterk stroom van Coccejane teenoor 'n nog sterker stroom van Voetiane.¹⁶⁾ Dit is te begryp dat aanhangers van hierdie rigtings as predikante aan die Kaap kon beland het. Dit is egter uiters moeilik om te bepaal van watter gesindheid Kaapse predikante was weens gebrek aan bronne, behalwe in een geval soos ons nog sal sien. Omdat die Teologiese Skool van Franeker en vir 'n tyd die Universiteit van Leiden fokuspunkte van die Coccejaanse leer was, kan 'n mens aanvaar dat predikante wat hier studeer het onder invloed van Coccejus gestaan het. Gedurende die eerste helfte van die 18de eeu het die Teologiese Skool in Harderwijk sterk onder invloed van Coccejus se volgelingen gekom en dit ook in sy uiterste vorm. Ons wil hier twee professore van hierdie inrigting noem, naamlik J Meier en veral B S Cremer. Laasgenoemde het met sy sprankelende persoonlikheid vir 'n lang tyd groot invloed op sy studente uitgeoefen hoewel hy met oordrewe klem Coccejus se opvattinge verder uitgebou het.¹⁷⁾

Die volgende vroeë predikante het in die tyd toe Coccejus professor was aan die Universiteit van Leiden, met ander woorde tussen 1650 en 1669, gestudeer:¹⁸⁾ J van Arckel van 1665–1666, J de Vooght (1666–1667), A de Vooght (1667–1674), R Maerlandt (1674–1676) en P Hulsenaer (1676–1677). Aan die Teologiese Skool in Franeker: J Overney (1678–1687) en die predikant van Stellenbosch H van Loon (1700–1704). Oor die lewe van ds. van Loon het ons die interessante besonderheid dat hy as proponent so met een van sy professore, H A Roëll getwis het dat hy hom laat legitimeer het deur die klassis van Amsterdam.¹⁹⁾ Roëll was 'n volgeling van Coccejus, maar ook vasgevang deur Descartes se rasionalisme. Hierin is hy sterk geopponeer deur sy kollega in Franeker, Vitringa, wat nie bereid was om 'n Cartesiaanse rigting in te slaan nie.²⁰⁾ Dit dui dus aan dat Van Loon nie noodwendig teen Coccejus se leer gekant was nie, maar teen 'n bepaalde rasionalistiese uiting daarvan. Aan die Teologiese Skool van Harderwijk het twee predikante wat op Stellenbosch tereggekrom het,

gestudeer, te wete W van Gendt (1738—1744)²¹⁾ en J Appeldoorn (1753—1772).²²⁾ Al wat ons van ds. Appeldoorn het, is sy verslae oor sy gemeentelike werk wat na die klassis van Amsterdam gestuur is. Daaruit kan 'n mens geen afleidings maak oor sy teologiese beskouings nie.²³⁾ Dat hy streng ortodoks was, kan ons aflei uit die stryd wat gevoer is op Stellenbosch teen 'n vrysinnige onderwyser, N A de Beer.²⁴⁾ Wanneer ons by ds Wilhelm van Gendt kom, staan sake heel anders. Hy was die eerste geleerde teoloog wat na die Kaap gekom het. In Nederland het hy verskeie teologiese werke en ander van 'n meer populêre godsdienstige aard vertaal,²⁵⁾ maar ook twee oorspronklike werke gepubliseer. Sy eerste boek gaan oor die volstrekte voldoening van Christus aan die kruis waarin hy die Calvinistiese en Lutherse standpunte bespreek.²⁶⁾ Die tweede boek handel oor die Rooms-Katolieke nagmaalsviering, 'n indringende ontleding en 'n werk wat hoë lof vir die skrywer ingeoës het.²⁷⁾ Daar het twee drukke kort na mekaar verskyn. Sy derde boek het grootliks sy ontstaan op Stellenbosch gehad, maar is in Nederland uitgegee. Dit gaan weer eens oor die verskille tussen die Gereformeerde en Lutherse beskouings.²⁸⁾ Die onderwerpe van hierdie drie werke het egter nie die skrywer by die Coccejaanse leer uitgebring nie. Dit is egter anders gesteld met 'n gedrukte preek van ds van Gendt wat postuum in Nederland verskyn het.²⁹⁾ 'n Noukeurige studie van die eksegeese wat ds. van Gendt van Jesaja 45:1—8 vir sy preek gemaak het, toon aan dat hy Campegius Vitringa se kommentaar op Jesaja op die voet gevolg het. Die deurtrek van die tipologie tot sy eie tyd deur Van Imhoff as 'n tweede Cyrus (Kores) te beskou, is tipies van die benadering van Coccejus wat die profesieë vervul sien in die genadeverbond wat van Christus se koms tot sy eie tyd strek. Veral belangrik is die binding van sy teks aan die geskiedenis van Cyrus soos Van Gendt dit by Vitringa gekry het. Trouens, ds van Gendt was skynbaar lief om uit Jesaja te preek, want sy intreepreek in Stellenbosch op 7 Desember 1738 gehou, het Jesaja 52:8—9 as teks gehad.

Dit staan vas dat die eksemplaar van Vitringa se kommentaar wat op die oomblik in die Dessiniaanse versameling in die Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad gehuisves word, van ds van Gendt se boekery kom.³⁰⁾ Die Dessiniaanse versameling is 'n belangrike uithangbord van wat aan die Kaap aangegaan het in die tweede helfte van die 17de eeu en die eerste helfte van die 18de eeu op intellektuele, godsdienstige en kulturele gebied. Joachim von Dessin, 'n Duitse edelman van Rostock in Meckelenburg het in 1727 in die Kaap aangekom.³¹⁾ Hy het vinnig opgang gemaak in die administrasie van die Kompanjie aan die Kaap en was vir 20 jaar sekretaris van die Weeskamer. Hy was getroud met Christina Ehlers, dogter van 'n Kaapse bakker en Barbara de Savoye, die

dogter van 'n vooraanstaande Hugenoot wat na die Kaap gekom het. As sekretaris van die Weeskamer het hy kennis gedra van sterftes en boedelvendusies. Hoewel hy sekere boeke in Europa laat aankoop het, het hy by verre die grootste gedeelte van sy boekery van ongeveer 4 000 boekdele in die Kaap aangeskaf deur daarop onder meer by boedelvendusies toe te slaan.³²⁾ Dit het blykbaar ook met Van Gendt se boeke gebeur na sy dood. 'n Mens kan goedskiks aanvaar dat die teologiese boeke in die versameling almal in die Kaap aangekoop is van die boedels van gestorwe predikante of andersins. In Von Dessin se testament is die reuse biblioteek aan die NG Gemeente van Kaapstad bemaak met die oog daarop dat daaruit 'n openbare biblioteek (''een publique bibliotheecq'') sou ontstaan.³³⁾ Dit het 'n werklikheid geword in 1818 nadat die boekery van Von Dessin van die een plek na die ander rondgeswerf het.

As 'n mens nou die katalogus van die Dessiniaanse versameling bestudeer met die oog op die twee hoofrigtings in die teologie van die 17de en 18de eeu in Nederland, is dit opmerklik dat Coccejus en sy volgelingen baie sterker verteenwoordig is as Gisbertus Voetius en sy volgelingen. Neem byvoorbeeld die twee hoofverteenwoordigers: Van Coccejus is daar vier belangrike werke, waaronder die agt volumes van sy versamelde werke³⁴⁾ en van Voetius net twee, en ook nie van sy belangrikste werk nie.³⁵⁾ Die volgelingen van Coccejus is sterk verteenwoordig, selfs die minder belangrikes. Ons noem slegs 'n paar: Van Vitringa is daar nie meer nie as 11 werke, al sy belangrikste werk; van Vitringa se leermeester H Witsius is daar vier werke waarvan die belangrikste sy beroemde werk *De oeconomia foederum*, 1685 (2 eksemplare).³⁶⁾ So is daar twee werke van J d'Outrein en twee van J Braun.³⁷⁾ Ietwat latere verteenwoordigers van Coccejus se rigting is F A Lampe met ses werke (sommige meen dat sy kommentaar op Johannes deur Roëll beïnvloed is),³⁸⁾ Roëll self met een werk, J Meier met drie werke³⁹⁾ en B S Cremer met een werk. Hieruit is dit duidelik dat Coccejus en sy beskouing en Vitringa sy navorger, aansienlike invloed moes uitgeoefen het op die Kaap deur 'n hele aantal predikante wat volgelingen van hierdie manne was. Die sterkste invloed is in die 17de eeu uitgeoefen, hoewel 'n paar belangrike predikante in die 18de eeu ook nog die Coccejaanse vaandel hoog gehou het.

Watter soort benadering het hierdie skool van geleerdes gehad tot die uitleg van die Skrif? Ons het al gedeeltelik daarna verwys in ons bespreking van Coccejus se beskouinge. Dit word egter ten beste geïllustreer deur Vitringa in sy bespreking van sy werkwyse in sy kommentaar op Jesaja. Dit is natuurlik onmoontlik om op die breë aanpak van hierdie reuse kommentaar in te gaan⁴⁰⁾ of stil te staan by die

eksegese van sekere tekste,⁴¹⁾ maar ons is bevoorreg om in sy "Voorrede van de schryver tot den lezer" 'n inleiding tot sy metode te kry.⁴²⁾ In die verklaring van die boek het hy deurgaans van drie eksegetiese grondbeginsels uitgegaan, naamlik eerstens moet die werklike betekenis van 'n bepaalde gedeelte nagespeur, vasgestel en verklaar word. Tweedens moet die aangewese ("gemerktekende") voorwerp van elke profetiese redevoering of die onderwerp waarop die eienskappe van elke profesie pas, aangewys en die inhoud van die profetiese rede daarop toegepas word. Derdens moet dié stelling wat uit 'n noukeurige verklaring van die profesieë geabstraheer is, met die geskiedenis vergelyk en daaruit indien moontlik opgehelder word om die vervulling van die voorsegginge aan te toon.⁴³⁾

Onder die eerste grondbeginsel stel hy vas dat hoewel dit eenvoudig voorkom, daar heelwat probleme is soos blyk uit die verklaring van ouere en latere eksegete. Volgens Vitringa is die profesieë so kundig saamgestel, so sierlik met soveel nadruk dat niks so voortreflik gedink en gesê kan word om daarmee te vergelyk nie. Met ander woorde hy bekyk dit letterkundig en vind daarin 'n manlike, kragtige segswyse met uitgesoekte woorde en spreekwyses en uit bedekte uitdrukkings saamgestel wat volgens 'n presiese aantal en maat gerangskik is. Die profeet was 'n man deur die Heilige Gees gepak, maar ook van vuur voorsien. Hy bespreek vervolgens die probleme van die interpretasie van die Hebreeus en sing 'n loflied op die Massorete wat die vokale voorsien het.⁴⁴⁾ 'n Minder gunstige oordeel vel hy oor die Griekse vertaler(s) van die LXX die "door zyne doorgaans ongelukkige en ongeleerde vertaling's Profeeten rede op de meer duistere plaatsen zo mismaakt heeft, dat men Jezaias in Jezaias niet vinden kan".⁴⁵⁾ Teenoor die LXX stel hy syns insiens die goeie vertalings van Aquila, Symmachos en Theodotion. Hy kan nie begryp hoe iemand soos Isaacus Vossius hierdie vertalings verwerp en die LXX aanprys nie.⁴⁶⁾ Dit is 'n ramp dat hierdie goeie vertalings grootliks verlore gegaan het en net bewaar is in sekere stukke van die Hexapla van Origenes. Vitringa noem hierdie dinge ten einde die beste lesing vas te stel.⁴⁷⁾ Nou moet betekenis gemaak word van die Massoretiese teks. Die hulp wat eksegete, maar veral die Joodse eksegete hier kan bied, is baie belangrik hoewel hulle ook onder mekaar verskil.⁴⁸⁾ Dit is interessant dat hy hier die Targum (Chaldeeuwsche Uitbreider) noem, met ander woorde hy gee daaraan geen tekskritiese waarde nie, maar gebruik dit net vir interpretasie. Hy meen egter dat die Joodse interpretasie versigtig benader moet word omdat dit nie Christelik is nie.⁴⁹⁾ Vitringa skryf dat hy in die interpretasie en waarderding van letterkundige gehalte breër en met meer moeite gewerk het as sy voorgangers en dit is inderdaad so. Voor hom het geleerdes nie baie

moeite gedoen om agter die presiese betekenis van die Hebreeuse spraakidoom te kom nie.

Onder die tweede grondbeginsel wil hy hom wend tot die naspeuring en toetsing van verskeie moontlikhede van interpretasie van 'n bepaalde redevoering. Enige goeie en bondige verklaring van 'n profetiese gedeelte moet 'n betoog hê wat 'n aanwysing van die onderwerp insluit. Indien dit nie gedoen word nie, is die arbeid vrugteloos. Dan gee Vitringa 'n voorbeeld: As in 'n profesie van Jerusalem, Egipte of Babilon gepraat word, moet vasgestel word of dit letterlik bedoel is of bedektelik (figuurlik).⁵⁰⁾ As dit letterlik bedoel is, moet bepaal word in watter tyd van die geskiedenis dit geplaas moet word en wanneer dit afgeloop is. Dit is duidelik dat Vitringa soos Coccejus meen dat profetiese woorde altyd noodwendig na die toekoms verwys. Die werk van die eksegeet is om nou die tydstop in die geskiedenis waarin dit inpas, te vind. As dit bedektelik (geheimsinnig) gebruik word, moet die kenmerkende eienskappe van die profesie bepaal word en moet hierdie eienskappe met die eienskappe van dieselfde onderwerp soos dit in geskiedenis voorkom, vergelyk word. Dan moet die tyd, omstandighede, aanleiding en doel van die profesie vasgestel word. Dit moet dan vergelyk word met ander profesieë van dieselfde inhoud in dieselfde profetiese boek of ander boeke. Daar moet ook vasgestel word of Christus of die Nuwe-Testamentiese skrywers die profesie aanhaal en so die sleutel tot die interpretasie bied.⁵¹⁾ Vitringa wys daarop hoe noodsaaklik dit is om van ander eksegete se menings kennis te neem, ook van dwalinge by hulle wat behoorlik aan die kaak gestel moet word. Hy wend hom vervolgens tot sekere tendense in die uitleg van Jesaja en bespreek veral die groep eksegete wat meen dat in die profesieë meestal verwys word na 'n tyd ver in die toekoms, veral na Christus en sy koninkryk. So meen hulle dat die profesieë teen Babel, Egipte en Tirus niks met dié volke te doen het nie, maar verwys na die Romeinse ryk en die koninkryk van Satan. So word die Assiriese ryk met die van die Turkse Ottomanne vereenselwig.⁵²⁾ Vitringa toon aan dat hierdie benaderingswyse deur Origenes begin is. Hiëronimus het 'n meer letterlike interpretasie aangehang en heelwat van die fantasieë van sy voorgangers gekritiseer, maar kon nie self ontkom aan sekere gewaagde uitsprake nie.

Teenoor hierdie tendens het sekere eksegete gevoel dat daar streng wetenskaplik volgens die reëls van die kuns en geskiedskrywing te werk gegaan moet word. Daar moet streng reëls wees, "welke de weelderigheid en dartelende uitsprongen der verstanden in het behandelen van het Profetische Woord beteugelen".⁵³⁾ Manne wat hierdie rigting ingeslaan het, is "Pillicanus"(sic), Calvyn, Brentius en Piscator en van die Roomse "sekte" Estius, Sanctius en Tirinus. 'n

Spesiale paragraaf word gewy aan die beskouing van Hugo Grotius (De Groot). Vitringa meen dat hy 'n nuwe weg met sy interpretasie ingeslaan het.⁵⁴⁾ Grotius se beskouing is dat die profete in die algemeen geprofeteer het oor die lotgevalle van die Joodse volk en van die buurvolke. Vir Jesaja het dit veral gegaan oor Sanherib se aanval op Juda en oor die voorspoed van Hiskia se koninkryk. Die profesieë teen Assirië, Egipte, Babilonië en Tirus is nog in daardie tyd uitgevoer. Van die Messias of Jesus Christus en sy koninkryk is in Jesaja geen sprake nie. Vitringa wys daarop dat dergelike beskouinge ook by Aben Esra voorkom, lank voor Grotius. Hierdie standpunt het in Vitringa se tyd kwaai teenstand uitgelok en eksegete aangespoor om met nuwe ywer te soek na die bedekte betekenis van die profesieë, soveel so dat hulle dit oordryf het. 'n Mens merk elke keer die balans in Vitringa se waardeoordele.

Teenoor Grotius stel Vitringa vir Coccejus, "een Man van een zonderling verstandt".⁵⁵⁾ Hoewel ons al hierbo na Coccejus se standpunt verwys het, kan uit Vitringa se opsomming daarvan nog die volgende uitgelig word: Coccejus meen dat die profesieë vir die ganse kerk oor al die eeue verkondig is en ook vir die lotgevalle van alle eeue. Dit hou sig besig met Christus en sy koninkryk, maar ook met die voortgang daarvan deur die eeue totdat die oorwinning oor alle vyande behaal is. As voorbeeld noem Vitringa Coccejus se beskouing oor die profesieë teen die verskillende volke, byvoorbeeld Babilonië, Moab, Egipte. Hy meen dat hierdie profesieë wys op die "vleeschelyke Jooden" wat Christus verwerp of die Romeine of die Pouslike Rome. Wat is nou die verskil met Origenes, hierbo genoem? Waar Origenes die opvatting gehad het dat daar 'n historiese en bedektelike betekenis gegee moet word, meen Coccejus dat daar 'n eintlike, letterlike, historiese betekenis is en dit is dat die profesieë na die Jode en die Romeine verwys. Vitringa skryf dat daar nou 'n keuse gedoen moet word tussen die standpunte van Grotius en Coccejus, maar syns insiens is dit beter om 'n middeweg tussen die twee uiterstes te kies.⁵⁶⁾ Dit beteken dat die bogemelde profesieë na die bepaalde volke wat daarin genoem word, verwys, maar terselfdertyd moet die eksegete goed kyk of Christus en sy kerk nie verhuuld voorkom in profesieë nie. Hy gaan dan voort om Grotius te kritiseer en meen dat hy die Nuwe-Testamentiese leer oor die Ou Testament negeer omdat daar gesê word dat die Messias die Een is waarvan in die Wet van Moses en die Profete geskryf is — en dit moet alle Profete wees van Samuel tot in Christus se tyd. Aan die ander kant is Vitringa daarvan bewus dat in sy tyd mense sonder meer meen dat profesieë op verre tye in die toekoms slaan en 'n uitleg wat dit in die tyd waarin die profesie gelewer is plaas, as totaal onaanvaarbaar beskou.⁵⁷⁾ Hy voel 'n affiniteit met die standpunt,

maar meen tog om selfs met Coccejus te verskil oor die toepassing daarvan. Die verklaring moet uit die profesie groei en nie van buite af aangeplak word nie anders gee dit tot willekeur aanleiding.

Onder die derde grondbeginsel moet die vervulling van die profesie uit die geskiedenis aangewys word.⁵⁸⁾ Dit is duidelik dat Vitringa se tweede en derde grondbeginsel in mekaar vloei. Onder sy tweede grondbeginsel het hy reeds die hele probleem van die vervulling van profesieë bespreek, maar ons moet dit so sien, naamlik dat dit by die tweede grondbeginsel veral gaan oor die aard van die profesieë. Is dit eietyds gerig of op die nabye of verre toekoms? Die oomblik as daar bespiegel word op wie dit gerig is, kom die vervullingsaspek by. In sy derde afdeling hou Vitringa hom veral besig met wat hy "de oude Gewyde of Ongewyde Histori" noem. In sy tyd was daar die probleem dat min bekend was oor die ou geskiedenis en dit baie moeilik maak om te kan bepaal of 'n profesie alreeds in die vroeë geskiedenis vervul is. Hy meen egter dat hy meer as enige verklaarder voor hom die ou geskiedenis gebruik om sy verklaring te stut.

Dit is duidelik dat in daardie dae nog nie suiwer onderskeid gemaak is tussen die tekskritiese vasstelling van wat daar geskrywe staan en die interpretasie nie, want dit is eers suiwer geformuleer en uitgesorteer deur H S Nyberg.⁵⁹⁾ Daar word ook gewerk met 'n opvatting oor profesie wat uitgaan van die beginsel dat dit noodwendig 'n voorsegging moet wees. Dit het 'n gesoek afgegee na die vervulling daarvan. Vitringa het reeds ingesien dat hierdie soort interpretasie tot willekeur aanleiding gegee het. Huidig sou eksegete meer in die rigting van Grotius beweeg met bykomende klem op die predikingsaspek.⁶⁰⁾ Dit wil voorkom of Coccejus en in 'n mindere mate Vitringa vervulling met toepassing verwar. 'n Profesie kan op huidige omstandighede toegepas word, maar nie daarin vervul wees nie. Die hele kwessie van voorsegging en vervulling is in ons tyd in die smeltoond gegooi. Die vraag is of ons opvatting van vervulling klop met wat in die Nuwe Testament daarmee bedoel word.

Ten spyte hiervan is daar belangrike winspunte in Vitringa se werk. Die belangrikste hiervan is dat die eksegete gesteun moet word deur die historiese sin. Reeds Pellicanus en Mercerus het voor Vitringa in hierdie rigting beweeg, maar by Vitringa kom dit tot rypheid. Sy aanspraak dat hy baie meer gedoen het as sy voorgangers om die eksegete met die geskiedenis te ondersteun, is volkome waar. Oral in sy werk gaan hy eers van die letterlike betekenis uit nadat hy met rare kennis van Hebreeus die betekenis van 'n gedeelte vasgestel het. Nog 'n winspunt is sy gebalanseerde standpunt dat sekere profesieë na die tyd van die profeet kan verwys. Daar hoef nie, soos Coccejus en andere gemeen het, hoofsaaklik na Christus en sy kerk gekyk te word vir 'n verwysingsveld nie.

Vitringa was die eerste eksegeet wat die eksegeese aan die geskiedenis van die bepaalde Bybelse tyd vasgeknoop het. Dit is die rede waarom hy later so hoog gereken is deur bv. Wilhelm Gesenius.⁶¹⁾

Dat die studente van Coccejus, Vitringa en hulle geesgenote as predikante aan die Kaap met hulle eksegeese van die Ou Testament vir hulle preke op die voorpunt van die destydse Gereformeerde uitleg gestaan het, hoef 'n mens nie te betwyfel nie. Daarvan getuig die aansienlike aantal van Vitringa se werke in die Dessiniaanse versameling en die gedrukte preek van ds Wilhelm van Gendt.

NOTAS

1. Sy seun Campegius Vitringa (1693–1723) was eweneens professor aan die Teologiese Skool in Franeker, Friesland, maar het jonk te sterwe gekom voordat hy enige groot werk kon aanpak.
2. Vgl W F C J van Heel, *Campegius Vitringa als Godgeleerde beschouwd*, 1865 en S van der Linde, *Christelike Encyclopedie*, VI, 1961, 500. 'n Goeie biografie van hierdie eksegeet is nou 'n moet.
3. Hiervan is sy kommentaar op Openbaring die belangrikste, nl *Anacrisis Apocolypseos*, 1719 en ook nog *De Brief van den Apostel Paulus aan de Gemeente der Galaten als mede aan Titum*, 1728, 'n Nederlandse vertaling (in my privaat besit).
4. C Vitringa, *Commentarius in Jesaiam*, I–II, 1714–1720. Ek maak gebruik van die Nederlandse vertaling deur Boudewyn ter Braak, *Uitlegging over het Boek der Profeetsyen van Jezaias*, I–VI, 1739.
5. Vgl G Schrenk, *Gottesreich und Bund im älteren Protestantismus vornehmlich bei J. Coccejus*, 1923; G P van IJterzon, *Christelike Encyclopedie*, II, 1957, 230–231 en veral die uitnemende artikel van H Faulenbach, *Theologische Realenzyklopädie*, VII, 1981, 132–140. Vgl ook H-J Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*, 1969, 53–55.
6. Hy het 'n boek geskryf *Antibarbarus biblicus*, 1628 met 'n aantal belangrike hermeneutiese opmerkings. Vgl J Coppens, *L'Histoire critique de l'Ancien Testament*, 1938, 8.
7. In daardie tyd is Hebreeus afgeskeep in vergelyking met Latyn en Grieks. Vgl die uitspraak *Latinae ad loquendum, Graecae ad legendum et Hebraicae ad consulendum*, met ander woorde terwyl Latyn gepraat moet word en Grieks gelees moet word, is dit net nodig om Hebreeus te raadpleeg.
8. Vgl J Coccejus, *Lexicon et commentarius sermonis Hebraici et Chaldaici*, 1689. Dit is die praguitgawe van Balthasar Christophorus Wustius van Frankfurt am Main. Vir die betekenisbepaling uit die verband, vgl J Coccejus, *De Leere van het Verbond en Testament Gods*, 1667, 101–102 waar uit die verband afgelei is dat *hesed* "liefde" in sekere gevalle moet beteken. Tot presies dieselfde gevolgtrekking het die vertalers van die NAV gekom.
9. Vgl Kraus, a.w., 53–55 en John H Hayes — Frederick C Prussner, *Old Testament Theology, its History and Development*, 1985, 19–23.
10. Vgl Kraus, a.w., 53–54.
11. Vgl Coccejus, *De Leere van het Verbond*, 51. Daar toon hy die verband tussen Grotius en die Sociniane en selfs Pelagius aan.

12. Vitranga, *Uitlegging*, 20–21.
13. Vgl sy *De Leere van het Verbond*, 67–69, 81, 84, 101.
14. Vgl Krause, *a.w.*, 55 en vir 'n moderne benadering tot die tipologie, Gerhard von Rad, *Das Alte Testament ist ein Geschichtsbuch in: C Westermann (herausg), Probleme alttestamentlicher Hermeneutik*, 1960, 11–17 en in dieselfde boek H W Wolff, *Zur Hermeneutik des Alten Testaments*, 140–180.
15. Dit is goed raakgesien deur Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik*, IV, 1, 1953, 57–70.
16. Vgl vir Gisbertus Voetius, A C Duker, *Gisbertus Voetius*, I–III, 1897–1914, veral II, 202–270.
17. Sy belangrikste werk is *Prodomus Typicus*, 1720 met 'n oordrewe klem op tipologiese eksegeese en *Evangelische Geloofs-keten*, 1740, 'n soort van vereenvoudigde dogmatiek met sterk klem op die bonatuurlike openbaring. Hierin het hy waarskynlik in reaksie gekom teen Coccejane wat aanhangers van Descartes geword het soos Roëll en Lampe.
18. Heelwat van hierdie gegewens is gehaal uit S P Engelbrecht, *Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu*, 1952.
19. A M Hugo, in: W J de Kock (red), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, I, 1968, 867 en F C Fensham, in: F C Fensham (red), *Drie Eeue van Genade. Ned. Geref. Gemeente Stellenbosch 1686–1986*, 13–14.
20. Vgl S van der Linde, *Christelike Encyclopedie*, V, 1960, 646.
21. *F C Fensham*, in: W J de Kock (red), 860–861 en F C Fensham, Die Boekery van Ds Wilhelm van Gendt en Joachim von Dessin se Versameling, *Kwartaalblad van die Suid-Afrikaanse Biblioteek*, 38 (1984), 161–167.
22. *F C Fensham*, in: W J de Kock (red), *a.w.*, 18–19 en F C Fensham, in: F C Fensham (red), *a.w.*, 23–29.
23. *Fensham*, in: *Fensham* (red, *a.w.*, 27, 29.
24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*.
26. *Het Leerstuk der Volstrekte Voldoeninge van Jesus Christus*, 1734.
27. *Onderzoek der Paapsche Misse*, 1738.
28. Die volledige titel is *Middel ter vergelyking tusschen de Evangelische, die zich onderscheiden door den naam van Gereformeerden en Lutherse*, aangeprezen door W van Gendt, leraar te Stellenbosch, 1740.
29. *Predikaatsje over Jesaja 45:1–8 ter gelegenheid dat baron G.W. van Imhoff is aangesteld tot goeverneur-generaal van Nederlandsch-Indië*, 1745. Die preek is op 10 Februarie 1743 op Stellenbosch in teenwoordigheid van goew genl van Imhoff gelewer. Ds van Gendt is op 10 Oktober 1744 in Stellenbosch oorlede en is begrawe voor die kansel binne-in die kerk.
30. Vgl Fensham, *Kwartaalblad*, 161–167. Vgl vir die katalogus van die Dessiniaanse versameling Von Manger-Kaufmann, *Catalogue of the Dessinian Collection in the Public Library of Cape Town*, 1821, 10.
31. Vgl vir Von Dessin, J L M Franken, 'n Kaapse huishoue in die 18de eeu, uit Von Dessin se Briefboek en Memoriaal, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, III, 1940; R F M Immelman, Joachim von Dessin, die man en sy boekery in: C Pama (red), *Die Suid-Afrikaanse Biblioteek*, 1968, 15–34; W Tyrell-Glynn, in: W J de Kock, *a.w.*, 889–890 en F C Fensham, *Kwartaalblad*, 161–167.
32. Oor vroeë eienaars van 'n klompie van Von Dessin se boeke, vgl. Immelman, *a.w.*, 30–33. Hieroor moet nog heelwat verdere navorsing gedoen word. Hier kan net genoem word dat na Von Dessin se dood die NG Gemeente, Kaapstad tot 1820 die boekery met nog ongeveer 500 volumes aangevul het tot 4 500 boekdele. Vgl Tyrell-Glynn, *a.w.*, 890.

33. Vgl Immelman, *a.w.*, 34.
34. Vgl Von Manger-Kaufmann, *a.w.*, 9. Dit is Coccejus se *Opera*, I—VIII, 1673.
35. Vgl Von Manger-Kaufmann, *a.w.*, 194. Dit is Voetius se *Kathechisatie over de Katechismus der Remonstranten*, 1641 en *Biechtboek der Christenen*, 1644.
36. Vgl Von Manger-Kaufmann, *a.w.*, 34, 45.
37. O.a. sy *Doctrina foederum*, 1688, vgl Von Manger-Kaufmann, *a.w.*, 39.
38. Vgl Lampe, *In Evangelium Johannis*, 1724 en Von Manger-Kaufmann, *a.w.*, 43.
39. Hy het soos Coccejus en sy leermeester Vitringa 'n besondere belangstelling in die Hebreërs en die Jode gehad. Vgl sy *Chronicon hebraeorum*, 1699 en *Tractatus de temporibus sacris et festis diebus Hebraeorum*, 1724. Von Manger-Kaufmann, *a.w.*, 37, 65.
40. In sy Hollandse vertaling beslaan die kommentaar 6 100 bladsye. Kyk nota 4.
41. Alleen aan Jes. 7:14 word 18 bladsye van noukeurige kommentaar gewy. Vgl Vitringa, *a.w.*, I, 599—618.
42. Vitringa, *a.w.*, I, 1—46.
43. Vgl Vitringa, *a.w.*, I, 7.
44. Vitringa, *a.w.*, I, 8.
45. *Ibidem*.
46. Vitringa, *a.w.*, 9.
47. Vitringa, *a.w.*, 11.
48. Hy noem spesifiek Jarchi, Aben-Esra, Kimchi en Abarbenel.
49. Vgl sy skerp veroordeling van die Joodse en trouens ook Grotius se standpunt oor die betekenis van '*alma*' in Jes: 7:14, *a.w.*, I, 607 vv.
50. Vitringa, *a.w.*, 14.
51. Hierdie beginsel het nog swaar in Gereformeerde kringe in Nederland tot betreklik onlangs geweeg. In 'n gesprek wat skrywer hiervan in 1975 met prof Nic H Ridderbos gehad het, het hy gesê dat hy steeds daaraan vashou.
52. Vitringa, *a.w.*, 16—18.
53. Vgl Vitringa, *a.w.*, 20.
54. Vitringa, *a.w.*, 20—21. Vgl Grotius, *Annotata ad Vetus Testamentum*, 1644.
55. Vitringa, *a.w.*, 21—23. Aahaling van bl. 21.
56. Vitringa, *a.w.*, 23.
57. Vitringa, *a.w.*, 35—37.
58. Vitringa, *a.w.*, 43—44.
59. Vgl H S Nyberg, *Studien zum Hoseabuche*, 1935, 1—20.
60. Vgl W M McKane, Prophecy and the Prophetic Literature, in: G W Anderson (red), *Tradition and Interpretation*, 1979, 163—188.
61. Vgl L Diestel, *Geschichte des Alten Testaments in der Christlichen Kirche*, 1869, 436 vv en H-J Kraus, *a.w.*, 91—92.